

ЛЕМКІВСЬКИЙ СУБСТРАТ В ПОЕЗІЇ Б. І. АНТОНІЧА І Й. ГАРАСИМОВИЧА

Анотація: Богдан Ігор Антонич (1909–1937) пише поезію українською, а І. Гарасимович (1933–1999) польською мовою. Без огляду на приналежність різним національним і поетичним традиціям, їм спільна мифотворчість природи. Оба плекають поетику простору. Перший називає її зеленою біблією, другий – крайною лагідності. Їм спільний лемківський природний, культурний і поетичний субстрат. Під лемківським субстратом розуміємо лат. *scintilla ligica* – коломийка, краков'як, в основі емоціоналізації світу, відсутність героїчної моделі світу, розщеплення суспільного і історичного ества поміж цивілізаційними моделями Сходу і Заходу, приналежність греко-католицькій церкві в материкових землях та в росіянні як творення недокінченого екуменізму, посередництвом якого здійснювалася денаціоналізація лемків на рахунок державотворних народів в оточенні. В цих межах українська культурна традиція переважає, хоча у материкових землях і у розсіянні з'являються перехідні форми наближення східнослов'янської основи до західнослов'янських та південнослов'янських традицій.

Ключові слова: Б. І. Антонич, І. Гарасимович, національна поетика, поетика простору, мифотворчість природи, простір щастя, культурний субстрат, індивідуальна поетика, епіклеза.

Вважаємо, що на цьому місці немає необхідності пояснювати значення етноніма *лемко* чи *лемки*. Щодо цього заслуговують на увагу праці провідних учених дослідників, таких як: В. Гнатюк (Гнатюк, 19851–1988) С. Цамбел (Czambel, 1906), М. Мушинка (Мушинка, 1988), Л. Белей (Белей, 2016). Багато матеріалів можна знайти в польському збірнику *Lemkowie* (1983) та двотомнику праць *Лемківщина* (1988). Я також писав на цю тему у своєму дослідженні *Чому руснаців / русинів з Бачки слід вважати частинною української народу*, яке в кінці цього року вийде в *Науковому збірнику Музею української культури в Свиднику*, разом з матеріалами з Міжнародної наукової конференції "Українці в історії і культурі Карпат", яка відбулася 8–9 квітня 2016 року.

Слід сказати, що менш за все в цих працях наголошується той факт, що лемки, на відміну від гуцулів та бойків, що населяли східні схили Карпатських гір, належали до західної української діаспори поділеної на більш дрібні анклави, які протягом століть жили в різних державах, під сильним регіональним впливом держав, до яких вони належали і чий кордони й назви часто змінювалися протягом століть. Таким чином, з часом в лемків не тільки послаблювалось усвідомлення своєї української ідентичності, але й регіональна лемківська спільнота тяжіла до ідентичності та культури країн, в яких вони жили.

Ось, чому я говорю про лемківський субстрат, тобто архаїчні пережитки лемківської регіональної ідентичності, яку ще можна знайти в матеріальній культурі, але яка вже в духовній культурі в основному покрита шарами забуття, процесами асиміляції чи акультурації в межах окремих держав. Особливо серйозними причинами, що призвели до втрати лемківської регіональної ідентичності були: полонізація (операція "Вісла"), угоризація (уздовж басейну річки Тиса, як камінці в полі, розкидані греко-католицькі парафії з віруючими угорської національності), словачення (віруючі греко-католицької чи православної віри, а за національністю словаки), інтернаціоналізація під впливом більшовизму та русифікація під впливом російської православної церкви Московського патріархату і т.д.

Тепер, щодо наших поетів, обидва по походженню лемки, але В. І. Антонич (1909–1937) писав українською мовою, а Ї. Гарасимович (1933–1999) польською мовою. Нам невідомо, чи Гарасимович читав твори Антонича, тому ми не можемо говорити про вплив одного поета на другого. Ми будемо розглядати їх згідно теорії і практики історичних та типологічних аналогій В. М. Жирмунського на поетичному рівні, смислові відносини подібності або відмінності, де відмінності чи інновації з аксіологічної точки зору, розглядаються на основі подібності. Обидва письменники реалізували себе як поети в своїх національних традиціях і їх високо цінували. Незалежно від приналежності до різних національних поетичних традицій, їм була притаманна міфотворчість природи. Обидва плекали поетику художнього простору. Перший називає її *зеленим Євангелієм*, другий *країною лайдносії*. Спільним для них є лемківський природний, культурний, антирелігійний і поетичний субстрат. Під лемківським субстратом маємо на увазі: лат. *scintilla lyrica* (коломийка, *краков'як*, шансон) емоційне сприйняття світу; відсутність героїчної моделі світу; розрив історичної і власної особистості серед цивілізаційних моделей Сходу і Заходу; уникнення приналежності до греко-католицької церкви в своїх країнах і за кордоном, а також запровадження незакінченого екуменізму, за допомогою якого проводилась денационалізація лемків на користь народів регіону.

У обох поетів переважають східнослов'янські культурні традиції, хоча в країнах їхнього проживання і діаспорі з'являються перехідні форми наближення східнослов'янського ґрунту до західнослов'янських та південнослов'янських традицій.

Коротко зупинюсь на тому, що написано про поезію Антонича і Гарасимовича.

Антонич вірив у вічні закони *материнства Землі* і *синівства Людини*. Він вірив в ідею про ноосферу – сферу розуму, яка гармонізує відносини людини з природою, знаходячи їх у філософії П. Таяра, де Шардена, В. Вернадського. Цей шлях філософії, завдяки своїй природі і функції, поетичній мові, природі речей, з самого початку готувала поезія своєю міфотворчістю. У стародавні часи, усі важливі думки людина виражала різними способами римування, тобто у віршованій формі, навіть філософські та історичні. Як це не парадоксально, але оповідання, як мистецтво слова, є молодшим від вірша. Сила біблійних текстів, так званих *parallelismus membrorum*, християнського канонічного Євангелія як і *Зеленої Євангелія* Антонича полягає в тому, що характер влітається в долю, а доля залежить від характеру. Як у людей, так і в природі. Тому міфотворчість природи є міфом, який згідно А. Жолеса завжди говорить про важливі речі щодо формування людини і світу, навіть щодо опосередкованого впливу елементів природи, незайманих людським розумом, та рукою.

Написані статті про вплив Тичини, Вітмена, Тагора, Пришвіна, Чехова, Лорки на поезію Антонича, проте він переніс усі ці порівняння і залишився собою, своєрідним лемком, українським поетом. На мій погляд, з точки зору історичних і типологічних аналогій, більш важливим є порівняння творчості Антонича і Д. Томаса, як я вже писав про це в книзі *Українська література між Сходом і Заходом* (Таташ, 2002), і зараз, в своїх підсумкових зауваженнях ще раз наголошу важливість розуміння того, чому сьогодні я розглядаю лемківський субстрат в Антонича і Гарасимовича.

Про віру Антонича в ноосферу свідчать окремі його вірші, такі як звернення *До їоргої рослини, цебто до самої себе* та *Пісня про знищеність матерії*. В обох віршах Антонич називає себе рослиною. Рослина символізує накопичену сонячну енергію та воду – тобто елементи, з яких Господь створив світ. Разом з чоловічим началом означає зростання, як про це говорить псалом 144.12: „Нехай наші сини молоді як рослини пишно зростають“. Рослинний світ є фундаментальним символом єдності життя. В усіх цивілізаціях представлено перехід рослинного в тваринний світ, земного в божественний, і навпаки.

Особливо цікавим є те, як наші поети, не згадуючи Бога, через міфотворчість природи повертаються до нього, адже ранні критики Антонича, осо-

бливо Тіверець і Костельник, вважали, що наскільки він в своїй душі втратив Бога, настільки він в своїх творах втратив своє поетичне слово. Антонич був лемком і українцем, але був хрещений в баптистській церкві, після дорікань написав книгу про Бога, але вона ніколи не була видана. Сам про себе говорив що: „Антонич був хрущем і жив колись на вишнях, на вишнях тих, що їх оспівував Шевченко“. Отже, для Антонича *Природа* це – його *Церква*, а *Поезія* це – його *Літургія*. Він як і Шевченко – український сільський Схід без Заходу. Можемо зробити висновок, що Антонич, як і Д. Томас у вірші *Перед болем / A grief ago*, постійно спотикаючись об Бога – за словами самого Антонича, він співає „про вітражі і пейзажі“, а Гарасимович, згадуючи Бескиди, лемківські села і кладовища, з ікон виймає образи святих і поселяє їх серед своїх міських краківських сучасників – так і не змігши ні обійти Бога ні втекти від нього, як, зрештою, і Шевченко. Про це свідчить вірш Антонича *Зелена віра*

Зелений Бог рослин та звірів
 учить мене п'янкої віри,
 релігії ночей весінніх,
 коли прапервні у кипінні,
 у вічній зміні все незмінні.
 (Релігії ночей кипучих,
 Коли гримлять рослинні тучі).

Зелений Бог буяння й зросту
 зітре на попіл мої кості,
 щоб виростало, щоб кипіло
 п'янкх рослин зелене тіло.

Хто ти, що клониш чола куряв,
 вогонь, чи бог, ли птах, чи бур'я?

14 березня 1936

Повне поетичне визнання Антонич отримав у 1989 році, опублікувавши збірник вибраних критичних статей щодо своєї власної творчості. Гарасимович з самого початку – зі зламом доктрини соціалістичного реалізму – був загальноприйнятий завдяки свіжості своїх поетичних образів, зокрема через своє насмішливе ставлення до окостенілих і фальшивих цінностей міста і до польського політичного істеблшменту старих, а особливо новопечених панів. Прийнятий університетською критикою, та завдяки впливовому Ка-

змиру Віку його вірші перекладались багатьма мовами і вийшла збірка його творів. Лемківським субстратом, у цьому випадку стала не тільки згадка про дитинство як юність людства, але і шок гротеску і самоіронії Війона, Брейгеля, Сальвадора Далі та де Кіріко.

Mit o Świętym Jerzym

*Gdy spał
mój patron
święty Jerzy
z chorągwi jego
zrobiłem
czerwony wysp
blachę groźną
cłlopu dałem
na pokrycie stajenki
smoka
w krowę zamieniłem
czasem
siarką buchającą
pióropusz
w lesie
na gnieździe
posadziłem
budzi się
mój patron
gdzie mit
w robocie
gdzie pióropusz
jajka znosi
gdzie zbroja
na dachu
drzemie w upale
gdzie chorągiew
pod wójtową głową
itak
cóż święty
zboże zaczął
zwozić,
izbę malować
konia dokupił*

drugiego.

Цей шок найкоротше і найточніше передає Петар Вуйчич, перекладач віршів Гарасимовича на сербську мову. У святого Джурджа, свого однойменця і покровителя, він вкрав прапор, плащ і щит, щитом накрив стайню, грізного дракона цього святого перетворив в корову. В кінці купив ще одного коня, як кожен, здавалося б, багатий селянин. Святому Франциску дав покататися на велосипеді. Так Гарасимович представляє польський західний гротеск Еразмуса Роттердама, Війона і Рабле, Крлежі та його *Балади Пейриці Кереміухи*. Поет повідомив читачів і громадян про те, що його прадід Гарасим був хитрим, підступним як диявол і поважним як Пантократор, українським селянином. Він відкрив красу лемківсько-українських церков і кладовищ, прихованих у непрохідних лісах, зарослих розбійницькими, календарними і святковими первісними міфами і легендами, оповив їх живою фантазією, вкинув їх в наше повсякдення, вдихнув в них життя своїм могутнім поетичним і творчим хистом. Тому Гарасимовича слід вважати українським Сходом. Про те, що мова йде про лемківський субстрат, залишок одного, наче дитинство дорогоцінного, зникаючого і ніколи повністю не розвиненого вільного світу – про запуснені могили предків, які ніхто давно вже не відвідує, а тільки осінь палить їм свічки – свідчить вірш Гарасимовича *На лемківському кладовищі*.

Na cmentarz lemkowski

*Oto cmentarz
Zieleм zarosły*

*Oto poręba
po krzyżach zwalonych*

*wiatrłom
świętego drzewa*

*Oto cmentarze Łemków
w Złockiem³
w Szczawniku
w Lełuchowie*

*Oto śpią na podłodze
dawno już spróch nialej
bez krzyžas nad głową*

*Fityry
Nykyfory
Harasymy*

*jeśień im tylko
ostu zapala
świecę*

*liście szumi
wieniec*

*czort niepotrzebny
wilkiem w zarośla
czmycha*

Про те, що Антонич був не тільки хрущем на вишнях Шевченка, а й знавцем української поетичної традиції говорить його *Коломийка про весну*, яка одночасно є і віршем, і куплетом, і літературним жанром *Scintilla lirika*, на який в українському літературознавстві раніше не звертали увагу.

Коломийка

*Віє віішер, віє буйний, віє за їорою,
мороз ходиіть, мороз бродиітьїїд руки з весною.*

*В ріцці риби, в їолі скиби дощу з неба їросяіть,
роси росяіть, хмари хмаряіть небо в барву їроса.*

*Помазала шляхи зливарозкислим болоіом,
їлуїи риоїть їлай, мужицьким їахне їоле їоіом.*

*Сїрий ранок ніч розколе, зїасне сон на квіїї.
Сїрий їруд виходиіть в їоле ї їрає на їрембїїї.*

Тепер, давайте повернемося до відповіді на питання про те, як наші поети оспівуючи природу повертаються назад до Бога, навіть якщо його недвозначно обходять. У цьому нам допоможе пісня Д. Томаса, чиї перші рядки наступного змісту: "І цей хліб, котрий я ломаю, був вівсом/ і вино це на чужому винограді / наливало свої плоди ...", а останні "Пийте моє вино,

ламайте мій хліб.” Хоча широко прийнятою є думка критиків, що у вищезгаданому вірші мова йде про перехід Д. Томаса з метафізичних поетів до поетів-пророків, але ніхто не помітив, що останній куплет нагадує епіклезу – обряд, яким в літургії передається свята таємниця, а саме: Дух Святий сходить на жертвний хліб / просфору / нафору і вино – тобто Тіло і Кров Христові. Особливість Томаса полягає в тому, що він Тіло і Кров Христові, причастям (пісня, поезія) за допомогою людини / поета, вертає природі. Тобто, він говорить про повернення матерії, рослинного світу, створених Богом, до праелементу буття, абсолюту. Природа стирає людське страждання з причини первородного гріха причастям, віршем як епіклезою. ПОЕТИКА ПРОСТОРУ ЦЕ – ПРОСТІР ЩАСТЯ І ОЧИЩЕННЯ ВІД ГРІХІВ ІСТОРІЇ. Припустимо, що ми це першими зрозуміли й описали. І це, лежить в основі індивідуальної поетики і Д. Томаса, і Б. І. Антонича, і Й. Гарасимовича.

ЛІТЕРАТУРА:

- Антонич, Б. І. (1938). *Зелена Євангелія*. Львів.
- Антонич, Б. І. (1989). *Поезії*. Київ: Радянський письменник.
- Белей, Лю. (2016). Мовне очуднення як інструмент маніпулятивного творення русинської мови. *Мовознавство*, № 3. Київ, 13–30.
- Гнатюк, В. (1985–1988). *Етнографічні майстеряли з Угорської Руси, I–V*. Нови Сад: Руске слово.
- Lemkowie – kultura, sytuka, język – materiały z sympozjuma (Sanok, 21 – 24 Września, 1983). Sanok.
- Mušinka, M. (1988). *Kolesa sa krutia. Bibliografija v dvoch knihach*. Prešov.
- Струмінський, Б. (ред.) (1988). Лемківщина. Земля – люди – історія – культура. Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто.
- Tamaš, J. (2002). *Ukrajinska književnost između Istoka i Zapada*. Novi Sad: Prometej – Ruske slovo.
- Czambel, S. (1906). *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazikov (Vychodoslovenské nárečie)*. Turčianský Sv. Matin: Nákladom vlastným.

Julijan Tamaš

THE LEMKO SUBSTRATE IN THE POETRIES OF B. I. ANTONIČ AND J.
HARASIMOVIČ

B. I. Antonič (1909-1937) writes poetry in Ukrainian, and J. Harasimovič (1933-1999) in Polish. Regardless of affiliation to various national poetic traditions, they share myth-creative nature. Both of them foster poetics of space. The first of them calls it the Green Gospel and the other calls it the Country Pleasantry. Lemko natural, cultural and poetic substrate is mutual. Under the Lemko substrate the author understands scintilla lyrica, kolomijka, krakovjak, basic emotionalizing of the world, the absence of heroic model of the world, social and historical split between civilized models of East and West, belonging to the Greek-Catholic Church etc.

Keywords: national poetics, poetics of space, myth-creative nature, happiness space, cultural substrate, individual poetics, epiclesis.